

НІЧНІ СТРАЖНИКИ-МУЗИКАНТИ ТОРГОВИХ ФАКТОРІЙ ГЕНУЕЗЦІВ У КАФІ, СОЛДАЙІ ТА ЧЕМБАЛО

ДЖАНОВ ОЛЕКСАНДР
КУЗЬМІНСЬКИЙ ІВАН
(Київ)

Наслідком двохсотлітнього (1275–1475) існування торгових факторій генуезців у Північному Причорномор'ї та Криму залишилися ретельні та достеменні за своїм характером письмові джерела, які містять багату інформативну базу про музикантів на службі головних міст республіки св. Георгія, передовсім Кафи. Основне письмове джерело знань про музикантів – бухгалтерські книги казначейства (массарії) міста Кафи. Усі згадки про професійних музикантів, або по-іншому сонаторів (*sonator*), як їх на загал оригінально називали в документах, відносилися до двох категорій службовців: музиканти на службі консула (*sonatores*) та нічні стражники (*custodes nocturni*). Саме на останніх ми і зосередимо наш дослідницький фокус.

Найдавніше повідомлення про музикантів у Чорноморському басейні в генуезьких документах датуються першою половиною XIV ст. Так в Статуті, який регламентує адміністративне управління в генуезькому «Замор'ї» та організацію торгівельного сполучення з ним – так званому *Imposicio Officii Gazarie*, згадується про двох трубачів та одного накратора/накрриста, (тобто литавриста, або барабанщика), яких мав обов'язково винаймати капітан кожного судна (*trombatores duo et unum nacharatum*). Найпевніше, мова йде про популярні на той час у Європі та всьому Середземномор'ї невеликі парні литаври та металеві труби. Загалом цей документ наводить нас на думку, що музиканти перебували у місті від самих початків функціонування генуезької Кафи.

Нічні стражники-музиканти Кафи. У бухгалтерських книгах масарії Кафи згадки про музикантів з числа нічних стражників охоплюють період приблизно у три чверті століття (1374–1457). Року 1457, у зв'язку із реформою, категорія нічних страж-

ників була ліквідована, а обов'язки охорони міста повністю стали виконувати лише солдати (socii). За назвою музичних інструментів музиканти-стражники діляться на три групи.

1) Перша група – це гравці на накрах (nacharatus). Ця назва походить від арабського дієслова «naqr» – вдаряти, стукати. Загалом накратори зафіксовані лише у п'яти випадках: двоє у 1374 році, двоє у 1381 році і по одному у 1410, 1422 та 1423 роках. Слід відмітити, що в серії бухгалтерських книг Кафи є значні хронологічні лакуни, які, в нашому випадку, можна подекуди гіпотетично заповнити. У 1374 та 1381 роках накраторами були Георгій та Симісетус, які служили щонайменше дев'ять років. Виплати для ще одного накратора, якого так само називали Георгій, зафіксовані у 1410, а також у 1422 та 1423 роках.

2) Друга група вартових-музикантів – це карамелісти (caramella), тобто шалмеїсти (лат. calamus – очерет). Найпевніше, карамела – це невелика одностовбурна повздовжня флейта із 6–7 отворами. За способом видобування повітря – язичковий інструмент.

Виплати вартовим-карамелістам, згідно рахунків, були зафіксовані 17 разів. Протягом 1374–1381 років у нічній варті Кафи чергували двоє карамелістів – Макрам (Macram) та Бакі (Bachi). А от у 1386 році, тобто під час так-званої «Солхатської війни», таких карамелістів було аж п'ятеро. Один із них найпевніше той самий карамеліст, який двічі згадувався у попередніх роках – Макран (Macran). Ще в одному випадку вартовий-музикант на ім'я Пестічі (Pesticі) одночасно грав і на карамелі, і на трубі. Ще двоє карамелістів можливо були учнями, адже ставка у 60 аспрів, яка зазвичай призначалася для одного вартового, була розділена на двох – для Еліаса (Elias) та Маркі (Marci). П'ятого шалмеїста називали Георгій (Georgius). Найпевніше у 1410, 1422 та 1423 роках служив один і той самий музикант – Маркі (Marche, Marchare). Можливо саме він вперше згадувався в бухгалтерській книзі ще у 1386 році і, таким чином, його безперервна служба могла тривати не менш ніж 37 років. У 1441, 1446, 1447, 1454–1457 роках, тобто протягом щонайменш 16 років, єдиним нічним карамелістом був Есамбей (Esambeі). Він був охоронцем головних міських воріт Кафи – воріт Хачатура.

3) Ідентифікувати музичні інструменти третьої групи нічних стражників складніше, аніж здається на перший погляд, адже їхні назви – співзвучні. Перші – це тромбатори/тронбатори (*trombator/tronbator*), які вказані лише у 1374 та 1386 роках. В інші роки, на місті тромбаторів вжите слово тюбатори (*tubator*), зокрема у 1381 році, а також тюбети (*tubeta*) у 1410, 1420, 1422, 1423 роках. Найчастіше вони служили по двоє, а в поодиноких випадках по одному, втрьох та вчотирьох. У 1374 році трубачами були Георгій (*Georgius*) та Манолі (*Manoli*). Року 1381 замість Георгія значається Франциск (*Franciscus*) та Маграбі (*Magrabi*), натомість Манолі продовжив свою працю на цій посаді. Під час активних воєнних дій у 1386 році до Франциска додався новий трубач – Оберто (*Obertus*). Можливо цей Оберто ідентичен Оберто Гарбаріні з Алессандрії (*Obertus Garbarinus de Alexandria*), що на північ від Генуї, який зустрівся нам серед «пенсіонерів» (*provisiones*) Кафи на посаді трубача консула (*trombeta domini consulis*), чому і отримував значно вищу платню. Ще одного трубача Пестічі ми згадували вище, адже він одночасно грав і на карамелі, і на трубі. Місцем його служби були головні ворота Хачатура. У 1410 році достеменно відомо про одного тюбету на ім'я Георгій (*Georgius*). А у 1422 та 1423 роках тюбетами були Костянтин (*Constantinus*) та Лазар (*Lazarus*).

Обидва слова – тромбатор та тюбета – з італійської перекладаються як трубачі. Існує припущення, що тюба – це різновид басового шалмея, тобто дерев'яний язичковий інструмент сімейства гобоевих, які залишилися у народній (фольклорній) музичній практиці Лігурії. А от тромби – це металеві музичні інструменти, які в цей час були широко поширені у Європі.

4) Ще у двох випадках серед нічних вартових були зазначені не стандартні музиканти та охоронці, чия музична спеціальність не була визначена.

Під час воєнних дій у 1386 році на міських мурах перебував псалтерист (*sonator satarioni*) Франциск (*Franciscus*). На нашу думку, потреби у додатковій мобілізації вимагали нестандартних підходів, адже довелося залучити до варті гравця на струнному музичному інструменті. Згадаймо з цього приводу аналогічну

мобілізацію консульського трубача Обертуса з Алессандрії. Тож доцільно припустити, що як і цей трубач, псалтерист також служив консулу. Фактично це дві найдавніші згадки про консульських музикантів. Не стандартна ситуація полягає ще й у тому, що псалтир – це не дуже гучний музичний інструмент у порівнянні із трубою.

Відомості про інших двох музикантів, інструменти яких не вдалося ідентифікувати, походять з рахунків за 1410 рік. Мова про Фаценіса де Нові (Facenisus de Novis) та Фаценіса де Капріата (Facenis de Capriata). Обидва визначені як сонатори бороне (sonator borone, sonator bornie).

Пік, щодо кількості музикантів серед нічних вартових, припадає на період активних військових дій біля Кафи у 1386–1387 роках. У 1374 році – 6 музикантів, у 1381 – 7, у 1386 – 8, у 1410 – 5, у 1422 та 1423 – по 4, а також по одному музиканту у 1441, 1446, 1447, 1455 та 1456 роках. Окрім цього, маємо висловити твердження, що книги масарії далеко не завжди містять конкретну професійну специфікацію кожного з нічних вартових, тому і наявна кількість музикантів може не повністю відображати реальну ситуацію.

Нічні стражники-музиканти Солдайї та Чембало. Нічні стражники-музиканти перебували на службі і в інших генуезьких фортецях Криму. Статут Кафи 1449 року передбачав виплату двом тюбетам та одному накратору, які були зобов'язані охороняти стіни Солдайї (сучасний Судак) вночі. І справді щонайменше з 1454 до 1473 року тут служив накратор Василій (Vasili nacharatus). З того ж року в Солдайї обов'язки тюбети виконував Антоніо з лігурійського Баварі (Antonius de Bavallo tubeta). Його змінив на посту імовірно його ж син Ніколо ді Бавало (Nicolaus de Bavalo tubeta), ім'я якого ми знаходимо серед «пенсіонерів» Солдайї у книгах масарії 1464-73 років.

Той же Статут 1449 року передбачав у Чембало (сучасна Балаклава) виплату пенсіону шістьом сліпцям, «які захищали це місто». Вірогідно, вони заслужили пенсію під час заколоту місцевих греків, що не надовго скинули у 1433 році владу генуезців. Серед сліпців ми знаходимо накрриста Іванісіо (Ivanixio passa-

ratus), який, мабуть, продовжував виконувати свої професійні обов'язки і після того, як був осліплений повстанцями. На це вказує той факт, що на відміну від інших своїх товаришів по нещастю, він отримував в півтора рази більшу платню. Виплати цьому сліпому музиканту продовжувалися до кінця 1450-х років.

Назви музичних інструментів Кафи та Генуї. Порівняльний аналіз наведених назв музичних інструментів Кафи та Генуї дозволяє стверджувати про їхню повну тотожність. Найдавніше вживання терміну накратор в Генуї датується самим початком XIV століття, зокрема у статутах Генуї («Leggi Genovesi») 1303 та 1363 років: «*Tubatores duo et unus tubeta ad rationem librarum trigintapro singulo, et nacharatus unus cum tubatoribus libras viginti*». Найстарша згадка про карамеліста в Генуї датується 1198 роком, коли були засуджені танці у катедральному соборі Сан Лоренцо у супроводі псалтериста та карамеліста: «*aliquos choros et cantecis turpis cum saltheriys et caramelis*». Загалом цей інструмент неодноразово згадувався у Генуї протягом всього пізнього та високого середньовіччя. Мало того, оригінальна назва музичного інструменту збереглася до нашого часу і на Корсиці (Cialamedda Cialambella Cialamella), тобто саме там, де до 1769 року безроздільно панували генуезці. У джерелах, які стосуються Генуї, найдавніше свідчення про місцевих трубачів (тромбаторів) датується серединою XIII століття, де йдеться про Тебальда Малерба з Капріті від 22 травня 1256 року, який пообіцяв навчити Джакомо да Торіно мистецтву гри на тромбі, а також на інших інструментах: «*Tebaldo Malerba, da Capriata, il 22 maggio del 1256 prometteva di insegnare a Giacomo da Torino l'arte trombarie, nonché altri istrumenti*». У вже згаданих статутах Генуї («Leggi Genovesi») міститься вказівка на якусь відмінність тубаторів від тубетів: «*Tubatores duo et unus tubeta...*».

Загалом, представлені приклади засвідчують термінологічну тяглість між Генуєю та Кафою, тобто центром та її провінцією.